

ІНТЕРНОВАНІ ЧАСТИНИ УГА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ: НАДІЇ ТА РЕАЛІЇ

© Виздрик В.С., 2006

Досліджено перебування українських вояків на території Чехословаччини після поразки національно-визвольного руху 1917–1921 рр. Звернуто увагу на моральний та матеріальний чинники, що вплинули на становище інтернованих частин УГА в еміграції.

Reported the staying of ukrainian troopers, who came at the Czechoslovakian territory after loose of national revolution at 1917–1921. Put attention at moral and material agent who influenced on staying of troopers “УГА “ in emigration .

Становлення незалежної української державності висуває на перший план завдання з формування національної свідомості молоді у сфері реформування Збройних сил України на прикладі УГА та інших військових формувань цього періоду.

Перед сучасною історичною наукою постало багато актуальних проблем, які потребують критичного осмислення подій періоду національної революції 1917–1921 рр., тому актуальним стає питання стосовно політичної долі та становища інтернованих вояків УГА, котрі перебували на території Чехословаччини. У радянський період в Україні не було фахових досліджень щодо правдивого висвітлення діяльності українських військових формувань цього періоду. Вивчення історії національно-визвольного руху відбувалося завдяки діаспорній історіографії. Проблема історії УГА знайшла певне висвітлення в працях С. Наріжного [1], П.В. Приходи [2], П. Мірчука [3], М. Терлецького [4] та інших. Серед дослідників, які присвятили свої роботи аналізу цієї проблематики, насамперед варто згадати С. Віднянського [5], М. Кірсенка [6], М. Павленка [7], В. Трошинського [8], Б. Якимовича [9].

Метою роботи є висвітлення особливостей перебування інтернованих частин УГА в Чехословаччині, а саме: питання підтримки боєздатності та військової дисципліни, плекання військових чеснот і національної свідомості.

По-різному склалася політична доля активних учасників української революції 1917–1921 рр., зокрема військових формувань УГА. Значна частина їх опинилася в Чехословаччині після 1919 р. На землі Чехословаччини першими потрапили „Гірська бригада” та частина груп „Старий Самбір”, „Глибока” і „Крукеничі” [10].

Це сталося після того, коли переважаючі сили польської армії під командуванням генерала Й. Галлера витіснили їх на територію Закарпаття, де в Мукачеві були роззброєнні. Необхідно зазначити, що частина українських формувань брала участь у придушенні угорських комуністичних угруповань у Словаччині в складі чехословацької армії [11].

Після завершення боїв на території Словаччини військові підрозділи УГА були інтерновані в Судетах і розміщені у невеличкому містечку Німецьке Яблонне. Тут існував табір, збудований для російських військовополонених ще за часів Першої світової війни. Кількість інтернованих налічувала 4 тисячі, зокрема 400 старшин. Галицькі частини дістали офіційну назву „Українська бригада в Німецькім Яблонні”, яку очолював до листопада 1920 р. полковник А. Варивода, а потім генерал В. Курманович [12].

У перший рік перебування були сподівання, що це тимчасове явище. Вояки мали надію приєднатися до армії С. Петлюри, не відаючи про військові невдачі УГА. Близько сотні старшин і підстаршин під командуванням полковника М. Федоровича на початку грудня 1920 р. зробили спробу дістатися Буковини, але більшовики вже підійшли до кордонів Румунії, і тому їхня спроба була невдалою.

Влітку 1920 р. до Німецького Яблонного прибувають 900 біженців з Галичини та колишніх військовополонених українців із Польщі та Італії. Велике скупчення таборитів змусило чехословацьку владу частину новоприбулих переселити до міста Ліберці. Формування дістало назву „Український робітничий табір у Ліберцях” – під командуванням С. Мацейовича. Через місяць до них приєдналося інше військове угруповання галичан – бригада 5-ї Херсонської дивізії Армії УНР під командуванням генерала А. Кравса. Необхідно зауважити, що кількість інтернованих збільшувалася за рахунок постійно прибуваючих сюди військовиків та цивільних галичан. Так, на кінець 1920 р. у Ліберцях перебувало 450 старшин, 563 стрільці, 66 жінок і 25 дітей [13].

Вояки безпосередньо підпорядковувалися командуванню української таборової адміністрації, яка, своєю чергою, мала подвійне підпорядкування: українське – уряду ЗУНР у Відні, дипломатичному представництву у Празі та чехословацькому – Міністерству народної оборони і міському команданту.

Виконавча влада знаходилася у руках українського командування, без його дозволу нікого не пропускали до табору і не випускали з нього. У місто ходили тільки за перепустками, старшини і одружені мали право жити на приватних квартирах. Українські вояки становили пожежну частину, охорону у пральні, лазні, шевських майстернях тощо. Медичну допомогу надавали у таборових лічницях власним медичним персоналом. Практикувалися службові відрядження, вояки мали право вступу до навчальних закладів Чехословаччини. Так, у 1920–1922 рр. навчалось у різних студіях 507 таборитів [14].

Міністерство народної оборони забезпечувало інтернованих помешканням, харчуванням, обмундируванням, видавало їм платню на рівні з чехословацькими вояками.

Прихильне ставлення місцевої влади до підрозділів УГА пояснюється такими факторами:

- галичани разом з чехами і словаками ще донедавна належали до однієї держави, які мали спільну мету – вирватися з колоніальної залежності від Австро-Угорщини;
- недоброзичливі стосунки Чехословаччини з Польщею, через суперечку за Тешинську Сілезію, з цієї причини остання надавала притулок словацьким опозиціонерам і поділяла їхні домагання;
- в країні перебували дипломатичні місії УНР і ЗУНР, в яких сподівались на відновлення української державності. Більше того, представники галицької еміграції плекали ідею утворення федерації між Чехословаччиною і Східною Галичиною;
- до того ж українські військові частини могли бути направлені на більшовицький фронт; це було на руку Антанті, а отже, і місцевій владі;
- також підтримував українську еміграцію президент Т. Масарик, що було адекватною відповіддю на теплий прийом його урядом УНР та допомогу у формуванні чеських легіонів.

Але ставлення військового командування Чехословаччини до різних військових частин УГА було неоднаковим. Так, в Німецькім Яблонні залишилися благонадійніші галицькі військові підрозділи, які допомагали придушити угорський комуністичний заколот на території Словаччини і свого часу боролися на польському фронті. Вони одержували платню, адекватну чехословацьким військовослужбовцям. Тоді як більшість мешканців табору в Ліберцях виступали союзниками Польщі після Варшавського договору між С. Петлюрою і Й. Пілсудським. Становище таборитів у Ліберцях спонукало Є. Петрушевича вести переговори з урядом Чехословаччини про урівнення інтернованих у матеріальному забезпеченні, але це виявилось безрезультатним. Тому було створено безліч фондів та товариств „Самопоміч”, передусім для підтримки важкохворих та їх сімей. Наприкінці грудня 1920 р. розмір стрілецького пожертвування становив 12 тис. корон, а старшинського – 40 тис. корон [15]. Поряд з матеріальним забезпеченням чехословацьке і українське командування приділяло увагу підтримці боєздатності ті військовій дисципліні. Тому військовики займалися військовими вправами в околицях міста, а також діяли курси артилерії, скорострільів, старшинські школи, у яких читали лекції з картографії, топографії, військової тактики, телеграфної служби, вивчали нове озброєння. У зверненні уряду УНР до інтернованих вояків зазначалося: „Всім нам, починаючи від козака і кінчаючи старшинами, потрібно вчитися і вчитись. Треба бути готовими на руїнах створити нову, велику, міцну і багату Україну. Треба, щоби ми вернулися до рідного краю освіченими, культурними, підготовленими до праці державного будівництва громадянами. Муштруйтеся, опануйте старшинські і підстаршинські школи для

неграмотних, школи та курси фахові” [16]. Враховуючи, що до УГА (в період УНР) входили наддніпрянці, які масово не володіли українською мовою, то значну увагу приділяли вивченню мови. У 1922 р. був зібраний матеріал для створення військового термінологічного словника.

На належному рівні діяла українська військова розвідка, яку утримували на кошти чехословацького уряду і вона називалась „Пресове бюро”. До її функцій входило: нагляд за таборитами, цензура листів, виявлення джерел ворожої агітації, агентів іноземних розвідок, боротьба з дезертирством тощо. У березні 1921 р. генерал чехословацької армії Я. Сировий представляв частини УГА військовим місіям США та Франції, як приклад добре вишколеного війська [17].

Конференція послів країн Антанти у середині 1920 р. вплинула на нормалізацію чехословацько-польських відносин. І для того, щоб не афішувати привілеїв інтернованих вояків УГА, уряд перевів їх у колишній табір російських військовополонених до Йозефова, де були старі мури австрійської фортеці. Табір отримав назву „Український військовий табір у Йозефові”, яким командував генерал А. Вольф. Він був розділений на дві частини: до першої увійшли вояки УГА, які перейшли кордон ЧСР із зброєю в руках; до другої – втікачі з польських таборів, біженці з Галичини, військовополонені з Італії. Але й у Німецькім Яблоннім та Ліберцях залишалися робітничі відділи. Значно зменшилося грошове утримання вояків УГА, що мало, крім економічного, ще і політичне підґрунтя [18].

Вже починаючи з 1921 р., до Чехословаччини масово почали прибувати залишки врангелівської армії, біженці колишньої Російської імперії. У першій половині їх налічувалося 50 тис., з них половина росіяни, які використовували країну, як перевалочний пункт в Західну Європу та США. За різними даними в ЧСР на початку 20-х років ХХ ст. знаходилося 25 тис. українських емігрантів. Щороку уряд Т. Масарика на утримання еміграції витрачав близько 50 млн. корон, що стало складною проблемою для економіки країни. Це, своєю чергою, вплинуло на обсяги фінансування вояків УГА [19].

Для уникнення політичних суперечностей місцева влада скоротила норми доволства та фінансування військовим формуванням. Основну частину вивільнених коштів спрямовували на допомогу цивільним біженцям, кількість яких з кожним роком збільшувалась. Колективним листом таборити зверталися до Є. Петрушевича з проханням подати на розгляд перед урядом ЧСР питання про статус УГА, як колишнього підрозділу австро-угорської армії, надати їм частину колишнього військового фонду, поділеного між державами, що виникли після її розпаду. По всій території ЧСР були направлені робітничі групи, кількість яких сягла близько 70, оскільки платня робітничих відділів була більшою, ніж вояків УГА, то частину своєї оплати робітники віддавали таборитам та їх сім'ям, а також у фонди інвалідів та „Рідної школи” Галичини (одноденний заробіток щомісячно).

До матеріальних чинників додалися і політичні. Так, у серпні 1921 р. Міністерство зовнішніх справ ЧСР через Міністерство народної оборони звернулося до інтернованих українців із закликом до повернення у Східну Галичину. Звичайно такий крок уряду негативно був сприйнятий Головною командою УГА. На її заклик таборити і робітничі сотні відмовчувалися, тому що повернення означало припинення супротиву окупаційній Польщі, визнання її українцями. Був заборонений доступ представників радянської дипломатичної місії до таборитів, які займалися репатріацією [20].

На непевність становища УГА в ЧСР позначилися події березня 1921 р., коли був підписаний Ризький мирний договір, який поховав надію на відновлення Української держави. Договір опосередковано вплинув на чехословацько-польські відносини. І, як результат, 28 липня 1921 р. відбулася конференція послів держав Антанти щодо поділу Тешинської області Сілезії між ЧСР і Польщею. А у листопаді 1921 р. між ними був підписаний договір про нейтралітет і припинення взаємних претензій. Таємною угодою уряд Т. Масарика визнав східні кордони, встановлені Ризьким договором, і обіцяв підтримати Польщу на рівні держав Антанти і не співпрацювати з урядами ЗУНР [21].

Отже, як і передбачали вояки УГА, головним став міжнародний чинник щодо остаточної долі інтернованих. У березні 1923 р. Рада послів Антанти визнала анексію Польщі щодо Східної Галичини. Це рішення змушувало чехословацьку владу зважати на ухвалу держав-переможниць. 24–25 березня в організованому порядку майже за одним сценарієм у всіх робітничих відділах відбулись процесії, мітинги на головних площах або цвинтарях, де були поховані українські вояки. Були організовані промови, панахиди, виконувався український гімн, збиралися кошти на часопис „Рідний край”. Місцева влада із співчуттям поставилася до таких дій вояків УГА. Так, в Леопольдові (військове містечко) чехословацькі старшини підтримали цю акцію. У цих заходах інтерновані проявили одностайність, але після цього розпочався процес остаточного розпорощення національно-патріотичних сил. Почалося масове звільнення вояків з рядів УГА з метою цивільного

проживання в ЧСР, виїзду за кордон у країни Західної Європи та Канади, США. Пришвидшило дії інтернованих розпорядження Міністерства народної оборони від 13 жовтня 1923 р., що всі мешканці таборів дістають лише харчування і позбавляються усіх грошових виплат. Всі, хто планує виїхати додому, матимуть безкоштовний квиток до прикордонної станції і п'ятиденне харчування, всі інші, що залишаються в ЧСР, мусять знайти собі роботу [22].

Більшість старшин володіли не лише військовою, але й цивільною професією і тому могли краще працевлаштуватися, або продовжити навчання у вищих навчальних закладах. Основна маса підстаршин і стрільців не мали такої змоги. Так, наприклад, на початку травня 1923 р. 25 підстаршин і 40 стрільців УГА звернулися до Президента та міністра закордонних справ ЧСР з проханням надати їм громадянство і прийняти на службу до Чехословацької армії. Знайти роботу було не так просто, зважаючи на важкий післявоєнний стан країни і тому чехословацька влада поступово згортала інтегрування українських військових. Опіку над колишніми інтернованими в ЧСР взяв на себе Комітет піклування над емігрантами УГА, головою якого був призначений С. Смаль-Стоцький, що викликало незадоволення у керівництві ЗУНР. Комітет також займався репатріаційними питаннями [23].

Отже, на становище вояків УГА вплинули як зовнішні, так і внутрішні чинники. До зовнішніх належать: відносини Чехословаччини і Польщі, політика держав Антанти щодо протекторату над Східною Галичиною. До внутрішніх – великий вплив російської та української військової та цивільної еміграції, що зменшило обсяги матеріальної допомоги УГА. Так, у зверненні з нагоди 5-ї річниці з дня проголошення незалежності України, С. Петлюра та Голова уряду в екзилі А. Лівіцький поряд з іншими причинами, які зумовили поразку української армії в національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр., називали байдуже ставлення країн Європи до українського фактора. „Зачарована споминами про колишню могутню Росію великодержавна Європа не хотіла допомогти надмірним змаганням народів, що творили власні демократичні держави і спільними силами бажали спинити криваву хвилю комуністичного імперіалізму московського”. Вони висловили надію, що в ході подальшої безперервної боротьби народ завоює і побудує „Велику, Вільну, Самостійну Україну” [24].

Отже, військові частини УГА у Чехословаччині в складний історичний період отримали не лише матеріальну підтримку, але й можливість підтримувати боєздатність, підвищувати свій професійний і освітній рівень, що дало можливість зберегти сили для подальшої боротьби за Українську державу. Але політичне становище в Європі, яке склалося на початку 20-х років ХХ ст. поховало надії вояків УГА щодо відновлення активного опору іноземному поневоленню українських земель. Тому визвольні змагання продовжували іншими методами.

1. Наріжний С. *Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома війнами.* – Прага, 1942. 2. Прихода В. *Українська військова еміграція в Чехословаччині // Табор.* – 1935. – № 24. 3. Мірчук П. *Нарис історії ОУН.* – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – Т. 1. 4. Терлецький М. *Табор інтернованих в Німецькім Яблоннім в Чехословаччині // Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях.* – Вінніпег, 1958. 5. *Україна та “українське питання” в політиці Чехословаччини // Українська державність у ХХ ст.: історично-політологічний аналіз.* – К., 1996. 6. Кірсенко М. *Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918–1920 рр.* – К., 1997. 7. Павленко М. *Перебування угруповань Української Галицької Армії на території Чехословаччини (1919–1923 рр.) // Укр. іст. журн.* – 1999. – № 2. 8. Троцинський В. *Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище.* – К., 1994. 9. Якимович Б. *Збройні сили України: Нариси історії.* – Львів, 1996. 10. *Центр. держ. арх. вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3520, оп. 2, спр. 1, арк. 1–6.* 11. Терлецький М. *Назв. праця.* – С. 580–582. 12. *ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 1, арк. 17.* 13. Наріжний С. *Назв. праця.* – С. 62–63. 14. *ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 17, арк. 10–25.* 15. *Там же, ф. 3520, оп. 2, спр. 150, арк. 3, 5, 16, 24, 35.* 16. Петлюра С. *Статті.* – К., 1993. – С. 240–241. 17. *ЦДАВО України, ф. 3520, спр. 1, арк. 9.* 18. *Там же, ф. 3521, оп. 2, спр. 40, арк. 3.* 19. Віднянський С.В. *Політика чехословацького уряду щодо української еміграції в міжвоєнний період // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки.* – К., 1993. – Вип.3. – С. 42–44. 20. *ЦДАВО України, ф. 3520, оп. 2, спр. 31, арк. 1–2.* 21. Кірсенко М. *Назв. праця.* – С. 238–285. 22. Павленко М.І. *Назв. праця.* – С. 121–122. 23. *ЦДАВО України, ф. 3521, оп. 2, спр. 129, арк. 2, 15, 19, 20.* 24. Петлюра С. *Назв. праця.* – С. 341.